

REVOLUCIJA I PROMENE U DRUŠTVENO-EKONOMSKOJ STRUKTURI. STRANA POMOĆ

Promene društveno-ekonomskih odnosa u toku narodno-oslobodilačkog rata i revolucije 1941—1944. bile su, gledano kvantitativno, ograničenog domašaja, zbog čega je potisnut u drugi plan načelni značaj prvog fonda opštenarodne imovine stvorenog na oslobođenoj teritoriji Jugoslavije. Saglasno strategiji narodnooslobodilačke borbe kao revolucije u jugoslovenskim uslovima, narodnooslobodilački pokret bio je usredsređen na jačanje ratnog napora, ali su, na drugoj strani, ostvarivane mere koje su od prvog dana ustanka predstavljale začetak i anticipaciju novih društveno-ekonomskih odnosa. Narodnooslobodilački front (NOF), nezavisno od svog embrionalnog karaktera, bio je prvi organizacioni oblik opštenarodne imovine, preteča državnog sektora privrede, vladajućeg posle 1944. Isto tako, bez obzira na relativno malu imovinu konfiskovanu od saradnika neprijatelja i ratnih zločinaca, prvi fond opštenarodne imovine pojavljivao se kao negacija kapitalističke svojine i društvenih odnosa koji su na njoj zasnovani.

Imajući u vidu osnovni cilj narodnooslobodilačke borbe — jedinstvo svih rodoljubivih snaga u borbi protiv okupatora i kvislinga — rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno nove Jugoslavije, nije unelo u svoj neposredni program eksproprijaciju imovine buržoazije, pa samim tim nije ni davalo izjave o eksproprijaciji privatne svojine niti je, do novembra 1944, donosilo pravne akte koji bi ovu bitno ograničavali. Staviše, rukovodeći organi narodnooslobodilačkog pokreta izjavljivali su suprotno: da je privatna svojina neprikosnovenjena. Pod tačkom 2. i 3. Izjave Vrhovnog štaba NOV I POJ i AVNOJ-a, objavljene februara 1943. povodom „kleveta“ i dezinformacija u vezi s ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta, stajalo je da je privatna svojina neprikosnovenjena i da se ostavlja puna mogućnost za samoinicijativu u industriji, trgovini i poljoprivredi.

„Nikakvih radikalnih promjena“, kaže se u Izjavi, „u odnosu na društveni život i djelatnost, osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava i žandarma — koji su se bili stavili u službu okupatora — narodnooslobodilačkim odborima, koji imaju istinski demokratski, narodni karakter.“ O svim važnijim društvenim i državnim merama, imali su, prema ovoj izjavi, da rešavaju predstavnici naroda posle rata. Iz istih razloga, određenih snaženjem otpora u Jugoslaviji i učvršćivanjem antifašističkog fronta, rukovodeći organi narodnooslobodilačkog pokreta nisu postavili pitanje ekonomskih promena ni na Drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu. Sličan je Izjavi, mada teritorijalno ograničen, i taktički stav u Osnovima Narodnooslobodilačkog fronta Srbije, avgusta 1944, da narodnooslobodilački pokret nema za cilj promene u društveno-ekonomskoj strukturi. Time je suzbijana neprijateljska i strana propaganda da s uspostavljanjem vlasti narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji dolazi masovno razvlašćivanje seljaštva i sitnogradanskih sopstvenika. Masovna eksproprijacija saradnika neprijatelja i ratnih zločinaca krajem 1944. i početkom 1945. takođe nije značila ukidanje privatne inicijative i ugrožavanje privatne svojine. U deklaraciji Privremene vlade DFJ stajalo je da će se obezbediti puna sloboda i pomoć privatnoj inicijativi u privredi.

Mada su zbog borbe naroda za nacionalni opstanak, slobodu i nezavisnost zemlje 1941—1944. bitne promene u društveno-ekonomskoj osnovi Jugoslavije izostale, ograničene promene karakterisale su taj revolucionarni proces od samog početka. Njihova osnovna forma sastojala se u konfiskaciji imovine saradnika neprijatelja i ratnih zločinaca. S gledišta tehnike, nije bilo većih razlika između konfiskacije po pravu građanskog društva i konfiskacije koja se sprovodila u toku narodnooslobodilačke borbe. Međutim, ova druga, kao kazneno-pravna mera, imala je specifičan karakter, budući u suštini klasno motivisana, bez obzira na to što se njeno klasno kvalifikovanje izbegavalo u uslovima borbe za oslobođenje i jačanja ratnog napora.

U dokumentima narodnooslobodilačkog pokreta iz 1942. godine govori se o „zapljeni imovine narodnih neprijatelja“. Za „narodne neprijatelje, čija imovina podleže zapljeni u korist naroda“ Fočanski i Krajinski propisi smatraju: a) sve aktivne ustaše ili njihove organizatore i pomagače; b) sve one koji su služili okupatorima ma u kome vidu — kao špijuni, dostavljači,

kuriri, agitatori; koji su naterivali narod da okupatorima predaje oružje; sve „koji su izdali narodnu borbu i bili u dosluhu sa okupatorima; „. . . koji se odmetnu od narodne vlasti i rade protiv nje. Isto tako smatraju se narodnim neprijateljima i oni „koji razaraju Nar. Osi. Vojsku ili dezertiraju“. Narodni neprijatelji jesu i oni „koji na teritoriji gdje je vlast u rukama naroda vrše ubistva i pljačku“. „Kod toga“, stoji u navedenim izvorima, „treba voditi računa da se ne mogu smatrati narodnim neprijateljima oni seljaci i građani koji su bili zavedeni bilo od okupatora ili ustaša, bilo od izdajničkih četničkih oficira i koji se pridruže Nar. Osi. Vojsci“. Radi jačanja vojnog napora „sve javne (državne) zgrade i imanja, rudnici, putevi, mostovi itd., fabrike i veća preduzeća, radionice koje rade za vojsku, stoje pod vojnom upravom. Isto tako i bolnice i apoteke“. Po Fočanskom propisima, imovina narodnih neprijatelja se konfiskuje na osnovu rešenja vojnih vlasti i sudova i unosi u Narodnooslobodilački fond, sem stvari koje vojska zadrži za svoje potrebe.

Zaplenjena imovina postajala je narodna svojina. U Naredbi vrhovnog komandanta NOV i POJ o izborima narodnooslobodilačkih odbora, izdatoj septembra 1942, govori se o tome izričito: „Sva zaplenjena imovina, pokretna i nepokretna, postaje narodnom svojinom i ulazi u narodni fond (NOF); dakle, nalazi se pod upravom NOO-a (općinskog ili sreskog). Tamo, gde odbora još nema, privremeno rukuju zaplenjenom imovinom vojne vlasti. Od zaplenjene imovine narodnih neprijatelja vojne vlasti uzimaju za vojsku što je vojsci potrebno.“

Na taj način, na području promena u ekonomskoj strukturi konfiskacija je odgovarala putevima izvođenja revolucije u Jugoslaviji, ili, još preciznije rečeno, revolucionarne snage preuzimale su vlast u specifičnoj formi oslobodilačke borbe protiv okupatora i krugova nacionalnih buržoazija koji su ga podržavali. Suočene s mogućnošću gubljenja povlašćenog položaja, snage nacionalnih buržoazija svrstavale su se u front kontrarevolucije, što je, u konačnom istorijskom rezultatu, bilo ravno nacionalnoj izdaji. Logika klasnog interesa prevagnula je nad nacionalnom svešću i patriotskim dužnostima. Ovde nisu bile od značaja podvojenost buržoazije na prozapadne i prosovijske krugove i njihove unutrašnje protivurečnosti.

Konfiskacija je, po pravilu, bila dopunska kazna za saradnju s neprijateljem, ali se pojavljivala i kao samostalna izvršna

mera u slučaju odsutnosti vlasnika. Prvobitna svrha nije joj bila ekonomsko razvlašćivanje, nego političko kažnjavanje nosilaca kolaboracije. To ne znači, opet, da konfiskacija nije bila i vid ekonomskog razoružavanja fašizma. Fond konfiskovane imovine služio je i jačanju materijalne osnove narodnooslobodilačke borbe, ali ne kao primarni izvor. Formiranje fonda opštenarodne imovine je, s te strane gledano, predstavljalo akcesornu posledicu izrečene kazne, čija je suština bila politički određena. Konfiskacija je bila trajna, a ne privremena forma razvlašćivanja buržoazije. Ona se nije menjala u toku rata, već je sprovedena onako kako je 1941. zamišljena, a takva je ostala i posle oslobođenja, uz neznatno usavršavanje postupka i druge nebitne izmene. Iako su se kasnije javljali novi vidovi eksproprijacije — zaplena ratne dobiti, oduzimanje viškova prilikom zamene novca itd. — oni su imali dopunsko obeležje i davali sporedniji ekonomski rezultat, tako da je konfiskacija za sve vreme rata i u prvoj poratnoj godine ostala osnovni oblik eksproprijacione polititike u Jugoslaviji.

Od izvršenika je zavisio i postupak oduzimanja imovine: za imovinu Trećeg Rajha i pripadnika nemačke nacionalne manjine bilo je dovoljno da se utvrdi objekt eksproprijacije pa da se odlukom upravnog organa narodnooslobodilačkog odbora imovina prenese u svojinu, dok se saradnicima neprijatelja imovina oduzimala pravosnažnom sudskom presudom, na bazi utvrđene krivice u dokaznom postupku. Što se tiče imovine stranaca i odsutnih lica, pak, svojina nije pravosnažno raspravljana, nego je njen predmet stavljan pod sekvestar, odnosno pod privremenu državnu upravu.

Kao deo opšteg antifašističkog fronta, narodnooslobodilački pokret nije ubrzavao promene u društveno-ekonomskoj strukturi, vodeći računa o nezavršenom procesu opredeljivanja za narodnooslobodilačku borbu u samoj Jugoslaviji, a na drugoj strani o jedinstvu antifašističke koalicije. U surovim ratnim uslovima, dok se težište vojnih operacija nalazilo u zaostalim i privredno nerazvijenim krajevima, koji nisu imali značajniju industriju i poljoprivredna dobra, na veće i deklarativne promene u sferi društveno-ekonomskih odnosa nije se ni pomišljalo, s obzirom na strategiju narodnooslobodilačke borbe. Praktično izjašnjavanje za politiku masovne eksproprijacije bilo bi protivurečno karakteru te borbe, a u objektivnim uslovima 1941—1944. ne bi ni proizvelo nikakav ekonomski rezultat, dok

bi, na drugoj strani, izazivalo niz nepovoljnih odjeka i posledica u zemlji i inostranstvu, u strukturi narodnooslobodilačkog pokreta i međunarodnog antifašističkog saveza. Ubrzavanje promena u vlasti i u strukturi svojine od pojedinih pokrajinskih rukovodstava — njihovim ekstremnim odnosom prema sitnom i srednjem građanstvu, seljaštvu i inteligenciji, zanemarivanjem klasno-političke konstelacije u Jugoslaviji i u svetskom antifašističkom savezu — značilo je menjanje linije narodnooslobodilačke borbe i bilo uvod u teške poraze. Regionalna propaganda i praksa „boljševizacije“, kolektivizacije, stvaranja „sovjetske republike“, razvlašćivanja „kulaka i buržoazije“ nepovoljno su se odražavale na razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i jedinstvo njegovog fronta. Deo njegovih snaga u nekim krajevima i trenucima nije razumevao suštinu narodnooslobodilačke borbe, kao ni složenost međunarodnih i nacionalnih uslova u kojima se ona vodila, pa je pritisak u smislu radikalnije promene društveno-ekonomskog preobražaja shvatan kao vid revolucionarne doslednosti, ortodoksnog sprovođenja komunističkog programa, i uvažavanja tuđeg iskustva. Ekstremna odstupanja od antisektaške linije dovodila su do poraza, do kolebanja i odvajanja masa, do gubljenja moralnog i političkog uticaja.

Karakter, obim i tempo promena u društveno-ekonomskoj strukturi Jugoslavije opredeljivali su odnosi snaga. Konfiskovana je imovina čiji su vlasnici saradivali s okupatorom, izdajući nacionalne interese da bi očuvali klasne. Eksproprijacija u Jugoslaviji je, tako, od samog početka dobijala patriotsku osnovu.

Na oslobođenoj teritoriji iskorišćavani su objekti od ekonomskog interesa, bilo da su pripadali Kraljevini Jugoslaviji, zaplenjeni od neprijatelja ili konfiskovani od privatnih vlasnika. Njihovu upotrebu organizovali su vojno-politički i upravni organi revolucije. Radnici su stavljali u pogon sitna preduzeća i održavali proizvodnju. Radeći na oslobođenoj teritoriji udarnički, antifašisti su na neoslobođenoj teritoriji sabotirali proizvodnju i saobraćaj pod kontrolom okupatora. Od radnika se tražilo da ne proizvode municiju kojom će neprijatelj ubijati borce NOVJ, „braću Ruse“ i saveznike; da ometaju saobraćaj i parališu transport trupa prema istoku; da ne idu na rad u Nemačku.

U toku narodnooslobodilačke borbe društveni odnosi su regulisani na novim principima socijalne pravde: davanja su

vršena prema ekonomskoj moći pojedinaca, pri čemu su bogatiji imali veće materijalne obaveze; solidarno podnošenje žrtava je bilo pravilo; ukidani su eksploatatorski oblici — razne feudalno-kapitalističke rente, davanja, napolica; proglašavao se moratorijum na plaćanje kirija i izvršenje drugih novčanih obaveza; javljali su se začeci kolektivne svojine. Stvarali su se novi moralni nazori, zauzimao nov stav prema radu. Zaostali građanskopravni poslovi uređivani su na novim načelima. Narodnooslobodilački odbori su bili organizatori privrede i obnove života. U svrhu vođenja rata i snaženja borbenog samopregora privatna svojina se ograničavala u upotrebi, korišćenju i raspolaganju. Udarane su osnove nove socijalno-ekonomske politike i novih društvenih odnosa.

Konfiskovanom imovinom raspolagao je Narodnooslobodilački fond, koji se javio 1941. kao organ narodnooslobodilačkih odbora, odnosno kao organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. Istorijski gledano, NOF se oslanjao na predratnu Narodnu pomoć (Crvenu pomoć). No principijelno uzev, ipak je bio nova ustanova, koja je od organizacije za prikupljanje novčane pomoći postajala materijalni organ narodnooslobodilačkih odbora. U Fond su ulazila dobra bivše države, NDH, Trećeg Rajha, italijanskog okupatora, ratni plen, pokloni, darovi, manastirska dobra, opštinske zgrade. Osnov pribavljanja je bio faktičko posedovanje, promena svojine ili posluga. Fond nije bio statičan; njegova evolucija je odražavala razvoj narodnooslobodilačke borbe. Od materijalnog organa narodnooslobodilačkih odbora izrastao je u njihova odeljenja za „mesečne budžete“, u kojima su planirani prihodi i rashodi. Razvojem narodnooslobodilačkog pokreta, stvaranjem većih slobodnih teritorija i oživljavanjem privrede (iskorišćavanjem šuma, lokalne industrije itd.) prihodi su se neprestano povećavali, a isto tako i rashodi, zbog kupovine semena, organizacije setve, nabavke razne robe. U Narodnooslobodilački fond su ulazila i materijalna dobra stečena rekvizicijom. Prikupljena sredstva prvenstveno su namenjivana za pomoć sirotinji i za potrebe NOVJ.

Od 1941. do 1943. mreža Narodnooslobodilačkog fonda prekrila je celu zemlju, a njegov delokrug se od sela proširio do okruga i oblasti.

Faktički ili pravno preuzeta imovina nije uvek iskorišćavana, odnosno ne dokraja, što je bilo posledica više okolnosti: napuštenu imovinu organi narodne vlasti nisu preuzeli, tako da

se javljala kao „ničije dobro“; imovina se nije koristila u celini, nego samo u najnužnijoj meri usled nedostatka sirovina, radne snage, mašinskih delova, tako da se o nekim objektima opštenarodne imovine s pravom moglo govoriti više kao o pasivnom nego aktivnom posedu. Što je teritorija bila prostranija, trajnije posednuta od NOVJ, to je i stepen eksploatacije bio značajniji. Iskorišćavanje dobara, s druge strane, nije uvek bilo i znak promene njihove vlasničke osnove, jer su organi vlasti — vojne i civilne — mogli na njima imati samo pravo uživanja i posluge (poznato je da su brojni vlasnici sami davali svoju imovinu na uživanje narodnooslobodilačkim odborima).

Rekvizicija je bila među glavnim izvorima snabdevanja NOVJ i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta. Uzeta imovina se nije plaćala, nego su za nju izdavane priznanice, koje posle oslobođenja nisu naplaćivane. Fočanski i Krajinski propisi predviđali su u prvom redu rekviziciju viškova imućnih seljaka. Pod tač. 9. Fočanskih propisa („Zadaci i ustrojstvo narodnooslobodilačkih odbora“) stajalo je da narodnooslobodilački odbori mogu, prema potrebi, vršiti u korist narodnooslobodilačke borbe i rekviziciju imovine „imućnih pojedinaca“.

Glavni izvor snabdevanja NOVJ poticao je od ratnog plena i mesnih izvora, zapravo od dobrovoljnih davanja građana. Za vreme dominacije teritorijalnog tipa vojne organizacije partizani su se snabdevali iz svojih domaćinstava (odeća, obuća, delom i hrana), ukoliko se nije radilo o većim formacijama na izvršenju zadataka van teritorijalnog atara odreda (kada je prikupljana pomoć na bazi dobrovoljnih priloga građana). Čim su stvorene pokretne jedinice, eksteritorijalne (udarni bataljoni, proleterske i udarne brigade), intendantska služba je centralizovana na nivou brigada, divizija i kasnije korpusa. Intendanti vojnih jedinica najtešnje su saradivali sa organima narodnooslobodilačkih odbora, jer je jedino tako moglo da se obezbedi dobrovoljno prikupljanje hrane, ili putem rekvizicije koja se plaćala ili sastojala u izdavanju obveznica plativih posle završetka rata, mada do njihove realizacije nije nikada došlo. Koordinacija vojnih intendantata i odbornika dovodila je do razmeštanja boraca na konak, kantoniranja vojnih jedinica, sabiranja odgovarajuće ili raspoložive hrane na području određenog odbora. Snabdevačka (intendantska) služba prerasla je krajem rata u Komandu pozadine Jugoslovenske armije.

Dobrovoljni prilozci su davani u naturi (žito, kukuruz, meso, vuna, drvo, itd.) ili u novčanim priložima. Pod rekvizicijom se podrazumevalo kupovanje robe za gotov novac, a ako ovog nije bilo davanjem obveznica (bonova) za kasniju naplatu, do koje nije nikada došlo. Najčešće je pogađala imućnije slojeve koji su imali viškove. Rekvirirala se tegleća ili tovarna stoka za prevoz hrane, ranjenika, bolesnika. Izvor snabdevanja predstavlja i konfiskovana roba od saradnika neprijatelja, na osnovu sudskih presuda ili predloga narodnooslobodilačkih odbora, ali uz ostavljanje najnužnijeg članovima porodica, jer je važio princip individualne, a ne kolektivne odgovornosti.

Aktivirani su i mali privatni pogoni — pre svega mlinovi, strugare, zanatske radionice; iskorišćavani su iskustvo privatnih trgovaca i njihove veze, ali i nemilosrdno zabranjivan šverc i špekulacija; sproveden je bojkot gradskih i drugih tržišta pod kontrolom okupatora; organizovana je trampa, odnosno razmena između komplemenatrnih rejona; mobilisana su sredstva dobrovoljnim zajmovima, poklonima; partizane kantonirane po kućama seljaci su dobrovoljno hranili kao svoju vojsku.

Narodnooslobodilački odbori su bili najaktivnija snaga u organizovanju života na slobodnoj teritoriji. Narodnooslobodilački pokret je istakao parolu: „Ni zrna žita okupatoru“. Neprijatelj je stvarao pustoš, u težnji da uništi pokret lišavajući ga životnih namirnica i drugih neophodnih artikala. Nasuprot tome, narodooslobodilački odbori su organizovali zbrinjavanje žrtava rata, starali se o zbegovima, otvarali javne kuhinje. Dobrovoljne radne brigade omladine obrađivale su napuštena polja boraca i porodica bez hranioca, pokretale obnovu života na oslobođenoj teritoriji.

Zemlja, u posedu ili napuštena, i stoka, zaplenjena ili konfiskovana, eksploatisane su u najtežim trenucima narodnooslobodilačke borbe u okviru ekonomija bolnica i vojnih ustanova, stočnih farmi i omladinskih vrtova. Organizujući proizvodnju na kolektivnoj osnovi, ovi poslednji bili su preteče zadruga. Banjanska opština u Crnoj Gori osnovala je 1942. Nabavljačku zadrugu u Velimlju, koja je poslovala na principu prodaje robe uz minimalnu zaradu. Na crnogorskoj oslobođenoj teritoriji bilo je u prvoj polovini 1942. slučajeva preraspodele zemlje — pod pretnjom prinude — u korist siromašnih seljaka bez ili s nedovoljno zemlje, pri čemu su vlasnici zemljišnog viška bili dužni da im daju i seme i radnu stoku. Narodnooslobodilački

odbori u Crnoj Gori i Boki, kao i na Hvaru, ukidali su napoličarstvo, oslobađali seljaka ranijih obaveza — između ostalog, davanja dohotka zemljišnim vlasnicima. Pitanje agrarne reforme pokrenuto je na oslobođenim područjima Slovenije već 1942, a u severnoj Hrvatskoj naredne godine. U Narodnooslobodilački fond unošena je i zemlja.

Sprovođenje preduzetih mera ozezbeđivale su snage NOVJ. Karakterističan je, u tom smislu, zaključak Ostroške skupštine februara 1942: „Za izvršenje svih ovih zadataka, od kojih zavisi dalji uspeh oslobodilačke borbe, Narodnooslobodilačkom odboru za Crnu Goru i Boku i svim ostalim nosiocima vlasti biće na raspolaganju oružana sila narodnooslobodilačkih partizanskih odreda.”

Neke od ovih mera bile su akti krajnje nužde u neredovnim, ratnim uslovima. Slično su postupale i vlade drugih zaraćenih država, nezavisno od karaktera njihovog društvenog uređenja. U slučaju narodnooslobodilačkog rata, međutim, bitan je bio ne opseg ovih mera, nego njihov socijalni smisao i simboličan značaj za socijalno podređene slojeve, kao nagoveštaj dubljih promena u perspektivi.

Društveno ekonomska strana narodnooslobodilačke borbe sve je jasnije naglašavana s približavanjem završetka rata. Daleko pre oslobođenja Povereništvo za ekonomsku obnovu NKOJ-a je svojim uputstvima i smernicama u svom projektu obnove predviđalo pokretanje i pitanje ispitivanja naseljavanja seljaka iz „pasivnih krajeva”, uz istovremeno razmatranje problema „dekolonizacije”, naročito Nemaca, Italijana i Madara.

Povereništvo za ekonomsku obnovu je marta 1944. prikupljalo podatke o preduzećima u Jugoslaviji (vlasništvo, stepen oštećenosti, potrebe u sirovinama, itd.). Sabiranje podataka služilo je dolaženju do evidencije, izrade plana buduće obnove, podnošenju zahteva za ratnu štetu, reparacije; prikupljanju podataka o korišćenju preduzeća od strane neprijatelja, o snazi finansijskih izvora zemlje, kolonizaciji; za mirovnu konferenciju. Uputstva Povereništva za ekonomsku obnovu utvrđuju obavezne ciljeve budućeg plana, i to: dizanje proizvodnje do maksimuma; obezbeđivanje najnužnijih i najhitnijih potreba stanovništva; regulisanje nabavki i raspodele sirovina; raspodelu radne snage, s obzirom na manjak ove u pojedinim krajevima i za pojedina preduzeća; prilagodavanje privrede modernim

ekonomijama industrijskih zemalja, prvenstveno privredi SSSR-a, vodeći računa o individualnim osobinama koje su karakteristične za Jugoslaviju. Prema shvatanju s početka 1944, spoljna trgovina se stavljala pod kontrolu države kao njen monopol. Posleratni plan obnove nije smeo da se preterano vezuje za inostranstvo, jer se polazilo od saznanja da su problemi obnove akutni i za ostale evropske zemlje. Međutim, nije se isključivala mogućnost da se uz radne napore naroda Jugoslavije iskoriste i međunarodna sredstva, naknadi šteta od zemalja izazivača rata i pronadu načini za privlačenje potrebne pomoći i kapitala savezničkih zemalja i jugoslovenskih iseljenika.

Analiza smernica i uputstava ekonomskih povereništava NKOJ-a pokazuje da se mislilo na budućnost i rešavanje privrednih i drugih problema koji tek predstoje, ali sa realističkim pristupom koji je u toj fazi ratnih napora i borbe za međunarodno priznanje revolucije oslobođen zahvata koji bi mogli nagoveštavati komunistički radikalizam kojim su protivnici narodnooslobodilačke borbe u toku celog rata plašili sitne i krupne vlasnike.

Po osvojenju i učvršćenju vlasti prelazilo se na revolucionarne promene u oblasti privrede i društvenih odnosa. Vojni i politički poraz građanskih snaga uticao je na brže prenošenje revolucije s političkog na ekonomsko polje. U poređenju s nerazvijenom privredom teritorija oslobođenih 1941—1944. slika se u jesen 1944. iz osnove izmenila. U istočnoj Jugoslaviji, posebno u Srbiji i Vojvodini, nalazila su se velika industrijska preduzeća, rudnici, krupna poljoprivredna dobra, mada se proizvodni potencijal oslobođenih delova Jugoslavije još nije mogao maksimalno da iskorišćava zbog oskudice stručnjaka, sirovina, rezervnih delova, te zbog oštećenosti mašina. Novo zakonodavstvo i ekonomska politika nastojali su da stvore uslove za objedinjavanje privrednog područja. Nova Jugoslavija je dobijala ekonomsku osnovu za dovršavanje oslobođenja zemlje, pomaganje privredno nerazvijenih i ratom opustošenih krajeva, pružanje socijalne zaštite i pomoći invalidima, porodicama boraca, žrtvama fašizma, zarobljenicima, deci, ratnoj siročadi,

Najpre je eksproprisana i preuzeta imovina koja je ranije pripadala Kraljevini Jugoslaviji. Sastojala se od železnica, velikod dela rečnog saobraćaja, pošta, telefona, telegrafa, preduze-

ća za preradu duvana, dela teške industrije, izvesnog broja rudnika u državnoj eksploataciji, dela opštinskih električnih centrala, plinara. Državnom sektoru pridruživala se i imovina Trećeg Rajha, pripadnika nemačke narodnosne manjine i drugih saradnika okupatora. Nepokretna imovina svrstavala se u četiri grupe: stambene zgrade kao samostalni izvor kućne rente; poljoprivredna zemljišta, kuće i ostali objekti, kao i sve nepokretnosti (hoteli, lečilišta, itd.). Pokretna imovina sastojala se iz tri kategorije: konfiskovanog novca i novčanih potraživanja, iz dragocenosti i ostalih pokretnih stvari.

Eksproprijacija je pravno regulisana Odlukom Predsedništva AVNOJ-a od 21. novembra 1944, objavljenom narednog februara. Pod njen udar došle su tri kategorije imovine: Trećeg Rajha i nemačkih državljana, pripadnika nemačke nacionalne manjine, i saradnika neprijatelja i ratnih zločinaca. Formalna nacionalizacija u Jugoslaviji nije izvršena istovremeno s revolucionarnom smenom vlasti. Eksproprijacija je bila sukcesivna, izvodila se parcijalno, bez unapred utvrđenog plana, ali sistematski.

Odluka Predsedništva AVNOJ-a je doneta u uslovima takvih promena unutrašnjopolitičkih i klasnih snaga u zemlji koje su dozvoljavale rukovodećim snagama zemlje da pređu na bitne promene društveno-ekonomskih odnosa. Vodeći partijski teoretičari razvijali su gledište da je zadržavanje razvitka na „pola puta“ u situaciji kada je vlast pripadala radnom narodu, a sredstva za proizvodnju buržoaziji, značilo rizikovanje revolucije i opasnost od pretvaranja KPJ u „sitnoburžoasku partiju“. No i ova odluka nije počivala na eksproprijaciji kao klasnoj meri, to jest nije najavljena kao vid ekonomskog razvlašćivanja buržoazije već, u tradiciji narodnooslobodilačke borbe, kao vid kažnjavanja ratnih zločinaca i saradnika okupatora. Tako je jačanje državnog sektora proizlazilo iz spoljne pobude da se kazne saradnici okupatora za svoje držanje i aktivnost u toku rata.

Narodna vlast je preko mesnih odbora, masovnih antifašističkih organizacija, vojnopozadinskih i drugih organa obuhvatala ovu imovinu, obezbeđivala je i aktivno koristila. Najmanje obzira prilikom zaposedanja ekspropisane imovine pokazivalo se prema imovini nemačke narodnosne grupe, jer se ona smatrala fašističkom imovinom, prema čijim vlasnicima i ne treba imati uvažavanja. Vanredna komisija za Vojvodinu Pri-

vremene vlade DFJ obrazovana u proleće 1945. ispitivala je, između ostalog, i odnos prema obuhvaćenoj imovini u Banatu, Bačkoj i Sremu. Kažnjavani su pljačkaši ove imovine i lica koja su zloupotrebljavala svoja službena ovlašćenja za lično bogaćenje. Komisija za Srem je davala rokove za povraćaj nezakonito prisvojene imovine. Izvođene su egzemplarne kazne nad učiniocima. Komisije za reviziju nameštaja po stanovima, uredima narodnih odbora i komandama mesta radila je na povlačenju luksuznog nameštaja i davanja „skromnijeg radnog izgleda“ ovim ustanovama. „Gladni“ pojedinih lepih stvari, pojedini odbornici ili drugi predstavnici vlasti unosili su u prostorije svojih ustanova nefunkcionalne delove nameštaja za određene prostorije (po više zidnih časovnika, klavire, itd.). Žito iz kuća je prenošeno u zbirne magazine i silose. Iz uprava narodnih dobara isterivani su ili predavani sudovima nosioci zloupotreba i pljačke. Kritikovani su vojni sudovi zbog blagih kazni prema učiniocima, a od Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine (GNOOV) tražilo se da prekine sa „lokal-patriotizmom“ i više robe šalje ratom opustošenim krajevima.

U svojstvu potpredsednika NKOJ-a, Edvard Kardelj je februara 1945. označio državni i zadružni sektor kao „dva glavna stuba na koja će se osloniti u privredi demokratska vlast“, a 9. marta agrarna reforma je nagoveštena u deklaraciji Privremene vlade DFJ. Ova deklaracija, koju je preko Radio-Beograda pročitao maršal Tito, predviđala je da vlada što pre pristupi rešavanju pitanja agrarne reforme i kolonizacije, kako bi siromašni slojevi seljaštva dobili na uživanje zemlju s potrebnim inventarom. Naročita pažnja, stajalo je u deklaraciji, posvetiće se zadrugarstvu, kome će pripasti važna uloga u obnovi zemlje. Za Mošu Pijade je agrarna reforma bila vid dužnosti nove države i njene brige za borce partizanskih odreda i Jugoslovenske armije, za invalide oslobodilačkog rata, za porodice i siročad izginulih boraca.

Prvu značajniju pomoć stanovništvu, uglavnom zapadnih oslobođenih delova Jugoslavije (Dalmacije, Crne Gore, Hercegovine, delova Bosne) pružila je anglo-američka vojna organizacija za pomoć civilnom stanovništvu AML (Savezničke vojne veze — *Allied Military Liaison*). Pripreme za civilnu pomoć balkanskim zemljama započele su u leto 1943, jer se verovalo da će na Balkanu doći do savezničkih operacija većih razmera. Organizacija ove pomoći poverena je vojnim organizacijama

MERRA (*United Kingdom Middle East Relief and Refugee Administration* — Uprava za pomoć na Srednjem istoku i brigu za izbeglice Ujedinjenog Kraljevstva) i OFFRO (*Office of Foreign Relief and Rehabilitation Operations* — Služba spoljne pomoći i operacija obnove). Stvarni početak balkanske misije Unre (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration* — Administracija za pomoć i obnovu Ujedinjenih nacija) vezan je za zaključenje Kairskog sporazuma između Unre i Savezničke vojne veze (AML), zadužene da organizuje civilnu pomoć na oslobođenim teritorijama. Organizaciju pomoći balkanskim zemljama preuzela je Misija AML preko svojih područnih misija (ML — Jugoslavija, ML — Grčka, i ML — Albanija), dok je Unra vršila ulogu njenog vojnog agenta. Pregovori o pomoći AML Jugoslaviji vodili su se u Bariju između predstavnika AML i kraljevske vlade i NKOJ-a, jer Jugoslavija još nije bila dobila jedinstvenu vladu. Pregovori su potrajali duže nego što se očekivalo, jer su iskrslili nespোরазumi između predstavnika AML i nove Jugoslavije oko načina deobe pomoći. Dok su predstavnici AML zahtevali da pomoć deli njihov distributivni aparat, dotle su predstavnici nove Jugoslavije stajali na gledištu da se time krši suverenost Jugoslavije i inkriminišu organi narodne vlasti. I ovi pregovori nisu mogli da ne teku u senci borbe za međunarodno priznanje NKOJ-a, odnosno nove, revolucionarne vlasti. Po savetu „prijatelja“ (to jest Sovjeta) maršal Tito je 29. septembra 1944, po povratku iz Moskve u Krajuvu, odlučio da se pod takvim uslovima nova Jugoslavija odriče zapadne pomoći. Plan AML da u Jugoslaviju uđe što više oficira i vojnika, kao i da se sve važnije luke stave pod kontrolu zapadnih saveznika, odbio je i Vrhovni štab 8. oktobra 1944. godine. Sava Kosanović, kao član vlade I. Šubašića, intervenisao je kod Evropskog regionalnog ureda Unre da se odredbe Kairskog sporazuma ne primenjuju na Jugoslaviju. Generalni direktor Unre Herbert Leman, Sava Kosanović i sovjetski predstavnik u Savetu Unre V. A. Klencov razvili su akciju da se oslobođenim područjima Jugoslavije pošalju prvi kontingenti hrane. Pre zaključenja ugovora sa AML u Jugoslaviju su stigla samo dva mala broda sa hranom: „Hildurom“ je stiglo 954.000 kg robe, a „Orijentom“ 455.900 kg robe. Robu je preuzeo i raspodelio stanovništvu Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju decembra 1944. godine. Ugovor između AML i Jugoslavije zaključen je 19. januara 1945. u Beogradu između

vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita i predstavnika savezničke vrhovne komande na Sredozemlju. S obzirom da jedinstvena vlada Jugoslavije još nije bila formirana sporazum je raden u saglasnosti sa ovom vladom, koju je predstavljao Sreten Vukosavljević, faktički pripadnik narodnooslobodilačkog pokreta u toj vladi. Sporazumom je bilo predviđeno da Jugoslavija plati robu dobavljačima — vladama SAD, Velike Britanije i Kanade — da podelu robe vrši jugoslovenski aparat i da u zemlju ne uđe više od 300 oficira ML i činovnika Unre. Jugoslovenskom državom komisijom pri ML rukovodio je pukovnik Todor Vujašinić, poverenik NKOJ-a za rude, a zadatak joj se sastojao da prihvati i raspodeli stanovništvu robu ML. Komisija je otvorila svoje ispostave u Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, Zadru i Sušaku, koje su do 15. aprila 1945. prihvatile i uskladištile oko 50.000 tona prispele robe. Ova Komisija je istovremeno podržavala rad na osposobljavanju luka za prihvatanje robe, čišćenju mina koje su posejali Nemci, opravci puteva i mostova između jadranske obale i najneposrednijeg zaleđa, improvizovala stovarišta. Prvi veliki brod sa hranom prispeo je polovinom februara 1945. u pristanište Kaštel Sućurac, pored Splita. Roba je dopremana u Split i Dubrovnik. Marta 1945. u Beograd je avionski prebačeno 14 tona lekova. Roba je u načelu deljena besplatno, izuzimajući građane koji su mogli da je plate. U nekim krajevima roba ML se trampila za drugu robu (u Hercegovini najčešće za duvan). Najveći nedostatak se osećao u transportnim sredstvima. Iz Beograda je avionima u Bari poslat bataljon šofera, koji je predstavljao jezgro budućeg auto-puta. Od nadležnih savezničkih štabova traženo je da se deo robe transportuje preko Soluna da bi se pomoglo narodu Makedonije, južne Srbije, Kosova i Metohije. Kamioni su bili neophodni za razvoz viškova hrane u opustošene krajeve zemlje (Crna Gora, Lika, Bosna, Sandžak, Hercegovina). Sestomesečni program ML je predviđao 461.720 tona namirnica i 4.400 tona sapuna, ali je Jugoslavija iz tih izvora do kraja juna 1945. primila svega 120.000 tona robe. Do 7. marta 1945. bilo je primljeno samo 10.000 tona robe, od čega 7.000 tona hrane, što je bilo tek dovoljno da se podmire najnužnije potrebe stanovništva Dalmacije. U isporukama je preovlađivala hrana, ali je sa životnim namirnicama stizala i odeća, obuća, gorivo i tehnički materijal. Prema terećenju vlada SAD, Velike Britanije i Kanade, vrednost isporučene robe po osnovu ML, iznosila je

do 15. aprila 1945. 10.283.419 dolara. Pojedinačna struktura ove robe pokazuje da je u njoj pored hrane (brašno, pšenica, meso, mast, maslac, kafa, ulje, mleko, itd.) bilo i maziva, benzina, petroleuma, ambulantnih kamiona, mostovnih konstrukcija, kamiona (447), železničkog materijala, foto-materijala, rublja, kabanica, cipela (muških i ženskih), itd.

Sovjetska pomoć je stizala od proleća 1944. i bivala sve veća i raznovrsnija s približavanjem sovjetskih frontova Jugoslaviji. Pomeranjem Crvene armije na zapad ustanovljena je baza u Kalinovki, u Ukrajini, odakle su u istočne delove Jugoslavije dostavljane sovjetske isporuke oružja, municije, radio-stanica, odeće (unifirme), itd. Velika rastojanja i promenljive meteorološke prilike, uz netačnu identifikaciju mesta za spuštanje tovara, uveliko su ometale preciznost isporuka. Ustanovljivanjem sovjetske baze u Bariju pomoć je počela da stiže i sa italijanskih aerodroma pod kontrolom saveznika. Sovjetski Savez je Jugoslaviji u jesen 1944. isporučio 50.000 tona brašna koje je raspoređeno prema potrebama raznim krajevima Jugoslavije. Sovjetsko oružje je transportovano i predavano u bazama u Rumuniji i Bugarskoj (Sofija). Roba je dopremana i Dunavom, iz crnomorskih luka.